

were provided a brief analysis of the main legal documents researched historical period for solving the problem of child abandonment.

Key words: social care; priymachestvo (adoption); secular assistance; principality's protection and care, the church and monastery forms of charity; skudelnitsi, secular (private) charity, public-municipal system help and mutual aid, rural communities; religious brotherhood, prevention of child abandonment.

Стаття надійшла до редакції 23.08.2012 р.

Прийнято до друку 26.10.2012 р.

УДК 37.013.42

М. Ф. Костючек

ДІАГНОСТИКА СТАНУ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ, ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

За останні десятиріччя торгівля людьми, особливо жінками та дітьми, стала проблемою, що не має кордонів і стабільно дієвих заходів щодо подолання.

Статистика МОМ в Україні свідчить про те, що за останні 5 років (станом на 30 червня 2012 р.) жертвами злочинних дій стали майже 400 дітей зі всієї України.

Зважаючи на те, що проблема торгівлі дітьми є вкрай латентною, вважаємо ці дані такими, що не відображають реальний стан речей, і за кожною з цих цифр стоїть зламана дитяча доля.

Найбільш ефективною формою соціально-педагогічної роботи з дітьми, постраждалими від торгівлі людьми, є соціально-педагогічна реабілітація, яка представляє собою комплекс заходів психологічного, педагогічного, економічного, медичного, юридичного характеру на основі створення умов для задоволення потреб, що спрямовані на відновлення, повернення, реінтеграцію дитини у суспільство (сім'ю, навчально-виховні установи, колектив однолітків) і сприяють повноцінному функціонуванню в якості соціального суб'єкту.

Донедавна, під час розгляду проблеми торгівлі людьми значна увага приділялась обміну інформацією та співпраці з правоохоронними органами, допомозі постраждалим у поверненні та реінтеграції їх у суспільство. Однак протягом останніх років низка протоколів, декларацій і публікацій привернула увагу до серйозних проблем із здоров'ям постраждалих. Ці документи акцентують увагу на потребу досягнення мінімальних стандартів охорони здоров'я і надання спеціалізованих послуг, які відповідають медичним потребам постраждалих від торгівлі людьми, й оточенню, яке страждає від цього злочину [8, с. 175].

Як зазначено в документах Всесвітньої організації охорони здоров'я, – «здоров'я є станом повного фізичного, психічного і соціального благополуччя і не повинно тлумачитися лише як відсутність хвороби або нездужання» і „одним з основних прав кожної людини є право на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я незалежно від раси, релігії, політичних переконань, економічного чи соціального стану» [5].

Кожній дитині відповідно до ст. 6, 19 Конвенції про права дитини має бути забезпечений здоровий розвиток та захист від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину [4].

Опиняючись у ситуації торгівлі людьми, дитина позбавляється захисних оточуючих детермінант охорони здоров'я та повноцінного розвитку (безпечного притулку, достатнього харчування, сімейного виховання, спілкування з друзями та однолітками, належного рівня освіти), що є загрозою як фізичному, так і психічному здоров'ю дитини [1, с. 5].

Психологічні та фізичні травми, що наносяться дітям в ситуації торгівлі людьми, фактично не відрізняються від травм, з якими стикаються дорослі. Наслідками так само є медичні, психологічні, економічні та соціальні проблеми, що потребують довготривалої реабілітації. Однак шкода, нанесена здоров'ю дитини, є значно тяжчою через її вплив на подальший розвиток дитини [6, с. 12].

Також слід пам'ятати, що реакція дитини на наслідки посттравматичного стресового розладу значно відрізняється від реакції дорослої людини, оскільки, впливаючи на психіку, проявляється в дорослому житті у формі девіантної поведінки, психосоматичних захворювань, порушень статевої ідентифікації та сексуальних стосунків з партнерами тощо. Після пережитих травм деякі діти можуть стати більше або менше зрілими, ніж та вікова група, до якої вони належать.

Крім того, тривале утримання дитини у стані страху смерті та ізоляції спричинює таку патологію розвитку, як порушена та дезінтегрована індивідуальність, що є результатом пристосування до суджень інших людей. Також феномен повторної віктимізації особливо тісно пов'язаний з досвідом тривалого жорстокого поводження в дитячі роки. А у надзвичайних випадках, жертви торгівлі людьми в дитячі роки можуть бути задіяні у жорсткому поводженні з іншими людьми – як у ролі пасивного свідка, так і в ролі злочинця [3; 6, с. 13].

Отже, основними проблемами дітей, постраждалих від торгівлі людьми, є погіршення загального стану здоров'я, соціально небезпечні хвороби, розлади статевого і репродуктивного здоров'я, поведінки та соціальні, юридичні й економічні проблеми. А щодо використання дітей у ситуації торгівлі людьми, окрім зазначеного, варто ще відзначити і розумову, фізичну, соціальну небезпеку для дитини та шкоду її подальшому розвитку [6, с. 14].

Основою повноцінного розвитку людини є психологічне здоров'я. Саме поняття «психологічне здоров'я» ввела І. Дубровіна. Воно довгий час уходило в базовий зміст психічного здоров'я як його частина, і досвід психопатології необґрунтовано використовувався стосовно психіки здорової людини. Однак сучасна наука розмежовує сфери психічного та психологічного здоров'я [7, с. 272].

Психологічні зміни мають зворотний характер, їхня вчасна діагностика та професійна корекція допомагає людині сформувати засоби саморегуляції, які дадуть їй змогу справлятися з внутрішніми проблемами самостійно, до того, як ці проблеми набудуть незворотного стану. Термін «психічне здоров'я» стосується окремих психічних процесів, а термін «психологічне здоров'я» характеризує особистість загалом. Перша сфера спрямована на виявлення та лікування хвороби, друга – на збереження здоров'я. Отже у центрі поняття «психологічне здоров'я» – саме здорова людина.

Сьогодні проблема психологічного здоров'я є дуже актуальною. Її розробляють багато дослідників, зокрема, О. Степанов, В. Ананьєв, І. Гурвіч, І. Дубровіна, О. Хухлаєва, В. Слободчиков, В. Пахальян, Г. Нікіфоров, М. Жукова [7, с. 272].

Приділення уваги психологічному здоров'ю дітей, постраждалих від торгівлі людьми, дозволяє зрозуміти вплив пережитого у минулому насильства і стресу і те, наскільки ці події впливають на теперішній і майбутній стан таких дітей, а отже планувати загальну стратегію реабілітації та реінтеграції.

На нашу думку, стан психологічного здоров'я дитини, постраждалої від торгівлі людьми, є критерієм ефективності соціально-педагогічної реабілітації.

Отже, метою статті є аналіз стану психологічного здоров'я дітей, постраждалих від торгівлі людьми, на початку здійснення соціально-педагогічної реабілітації.

Психологічне здоров'я – це водночас втілення результатів соціалізації особи і чинник ефективності цього процесу та індивідуального розвитку [2, с. 319].

Проблема критеріїв психологічного здоров'я потребує ретельного вивчення та аналізу з огляду на потенційну складність досліджуваного феномена.

Виходячи з цього, маємо зрозуміти, що таке норма в контексті визначення стану психологічного здоров'я дітей і дітей, постраждалих від торгівлі людьми, зокрема.

Для визначення норми психологічного здоров'я важливою є наявність певних особистісних характеристик. Норма психологічного здоров'я передбачає не тільки успішну адаптацію, а й продуктивний розвиток людини на користь самій собі та суспільству, у якому вона живе. Отже, норма психологічного здоров'я – це певний ідеал, шлях до якого забезпечений, і на шляху до цього ідеального образу можна

знаходити все нові й нові орієнтири для саморозвитку й організації психологічних впливів. Ці орієнтири змінюються не тільки залежно від розмаїття життєвих ситуацій, а й у кожній із цих ситуацій – залежно від віку людини. Визначення критеріїв норми психологічного здоров'я дитини, за І. Дубровіною, ґрунтується на такому положенні: основу психологічного здоров'я складає повноцінний психічний розвиток людини на всіх етапах онтогенезу, тобто на всіх вікових періодах її загального розвитку. Психологічне здоров'я дитини та дорослого відрізняється сукупністю особистісних новоутворень, які ще не з'явилися в дитини, але мають бути в дорослого, причому їхня відсутність у дитини не повинна сприйматись як порушення [9, с. 19].

Ураховуючи все вищезазначене, ми сформувавши перелік параметрів, за якими будемо оцінювати стан психологічного здоров'я дітей, постраждалих від торгівлі людьми: 1) Рівень особистісної та ситуативної тривожності; 2) Стан емоційного комфорту; 3) Рівень прийняття себе; 4) Рівень загальної адаптації; 5) Рівень самооцінки; 6) Рівень домагань.

Дослідження здійснювалося у 2009-2011 рр. в рамках проекту «Зміцнення національних механізмів та потенціалу у сфері протидії торгівлі дітьми», що реалізовувався за підтримки Європейського Союзу громадською організацією ЧОГМО «Сучасник» (м. Чернівці) в п'яти регіонах – Чернівецька, Закарпатська, Луганська, Миколаївська, Харківська області.

Проект впроваджувався в рамках тематичної програми „Інвестиції в людей”, започаткувавши яку, Європейський Союз визнає, що Конвенція про права дитини є документом, ратифікованим найширшим колом країн, і що існує (майже) всезагальне порозуміння, що захист прав дітей має стояти в центрі процесу розвитку будь-якого суспільства.

У дослідженні взяли участь 144 дитини, постраждалих від торгівлі людьми, які проживають на території Луганської області: 134 дівчини та 10 хлопців віком від 12 до 17 років: 51% – 17 років; 28% – 16 років; 14% – 15 років; 2,5% – 14 років; 3% – 13 років; 1,5% – 12 років.

Так, з метою визначення реального стану психологічного здоров'я дітей, постраждалих від торгівлі людьми, на початку соціально-педагогічної реабілітації ми використовували комплекс методів соціально-педагогічного дослідження: опитування, анкетування, спостереження, аналіз документів та продуктів діяльності, звернення до експертної оцінки, тестування (методики діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонда; шкала особистісної та ситуативної тривожності Спілбергера – Ханіна; методика визначення самооцінки та рівня домагань Дембо-Рубінштейн, модифікація Прихожан).

Аналіз результатів дослідження за визначеними нами показниками дозволив нам констатувати той факт, що стан психологічного здоров'я дітей, постраждалих від торгівлі людьми, здебільшого не є оптимальним

для повноцінного розвитку дитини та успішної реінтеграції у суспільство, як кінцевої мети соціально-педагогічної реабілітації.

Кількісний аналіз результатів діагностики показав, що діти, постраждалі від торгівлі людьми, демонструють переважно високий рівень особистісної та ситуативної тривожності – 54,9% та 61,1% дітей відповідно; нормальну тривожність мали 28,5% та 25,7% дітей. Особистісна тривожність – це стійка індивідуальна характеристика людини. Вона активізується, коли дитина опиняється в ситуації погрози її престижу, самоповаги, самооцінці. Ситуативна тривожність виявляється в стресових для дитини ситуаціях і супроводжена напругою та нервозністю. Тому чим вищий рівень тривожності, тим більш дестабілізованою почуває себе дитина.

Щодо стану емоційного комфорту як складової психологічного здоров'я, то низький рівень емоційного комфорту виявлений у 56,25% дітей, задовільний почуття комфорту – у 25% дітей, а 18,75% дітей знаходяться у стані повного емоційного комфорту.

Повне прийняття себе, особливо в контексті досвіду перебування дитини у ситуації торгівлі людьми, спостерігалось лише у 8,3% дітей, 48,6% дітей знаходяться у межах норми за цим показником, а у 43,1% цей показник знаходиться на низькому рівні.

Загалом якісний аналіз рівня самооцінки неповнолітніх дозволить нам виділити серед них три групи: адекватну самооцінку (тобто високий ступінь самоаналізу й самокритичності) мають 29,2%, підвищену – 24,3%, знижену – 46,5%. Тобто неадекватну самооцінку мають 70,8% дітей, що теж свідчить про певні спотворення у процесі формування особистості.

Норму, реалістичний рівень домагань, демонструють 19,4% дітей, підтверджуючий оптимальне уявлення про свої можливості, що є важливим чинником особистісного розвитку. Результати, що зазвичай засвідчують нереалістичне, некритичне ставлення дітей до власних можливостей, виявлені у 50%. Занижений рівень домагань, що також є індикатором несприятливого розвитку особистості, проявляють 30,6% дітей.

До нормальної та високої адаптивності здатні лише 23,6% та 2,8% дітей відповідно. Переважна більшість – 73,6% – не є пристосованими до умов соціального середовища, не мають змоги формувати адекватну систему відносин із соціальними об'єктами, що негативно відображається на рольовій пластичності поведінки, реінтеграції особистості у соціальні групи, діяльності щодо освоєння стабільних соціальних умов, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища, форм соціальної взаємодії.

Таким чином, узагальнюючи результати діагностичного дослідження щодо визначення стану психологічного здоров'я дітей, постраждалих від торгівлі людьми, на основі використання методів соціально-педагогічного дослідження: опитування, анкетування, спостереження, аналіз документів та продуктів діяльності, звернення до експертної оцінки, тестування (методики діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та

Р. Даймонда; шкала особистісної та ситуативної тривожності Спілбергера – Ханіна; методика визначення самооцінки та рівня домагань Дембо-Рубінштейн, модифікація Прихожан), ми можемо констатувати незадовільний стан психологічного здоров'я у цієї категорії дітей, про що свідчать кількісні та якісні показники рівня особистісної та ситуативної тривожності, стану емоційного комфорту, прийняття себе, самооцінки, домагань та загальної адаптації.

Як відомо, діагностика – не самоціль, а основа для подальшої проектувальної діяльності, у нашому випадку – розробки системи соціально-педагогічної реабілітації дітей, постраждалих від торгівлі людьми, спрямованих на реінтеграцію дитини у суспільство.

Список використаної літератури

1. Аспекти психічного здоров'я у процесі торгівлі людьми : навч. посіб. / Міжнародна організація з міграції. – К. : 2008. – 154 с. **2. Галецька** І. Критерії психологічного здоров'я / І. Галецька // Вісник Львівського університету. Філософські науки. – 2007. – № 10. – С. 317 – 328. **3. Довідник** з реабілітації та реінтеграції дітей, постраждалих від торгівлі людьми, та проведення наради з випадку (кейс-конференції) / [укл.: Ігнат'єва А. М., Кальбус О. В., Мручковська Е. М.]. – Київ-Чернівці, 2010. – 116 с. **4. Конвенція** про права дитини [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021. **5. Конституція** Всесвітньої організації охорони здоров'я [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://policy.who.int/cgi-bin/om_isapi.dll?hitsperheading=on&infobase=basicdoc&record=\(9D5\)&softpage=Document42](http://policy.who.int/cgi-bin/om_isapi.dll?hitsperheading=on&infobase=basicdoc&record=(9D5)&softpage=Document42). **6. Надання** соціальних послуг різним групам осіб, які постраждали від торгівлі людьми (Звіт дослідження). – К. : Фенікс, 2011. – 108 с. **7. Петренко В.** Особливості складових частин психологічного здоров'я учнів навчальних закладів різних типів / В. Петренко // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2010. – № 13. – С. 272 – 276. **8. Посібник** МОМ з питань надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми. – К. : Тютюкін, 2009. – 320 с. **9. Психологическое** здоровье детей и подростков / под ред. И. В. Дубровиной. – М., 2000. – 243 с.

Костючек М. Ф. Діагностика стану психологічного здоров'я дітей, постраждалих від торгівлі людьми

У статті розкрито сутність та складові психологічного здоров'я дітей, постраждалих від торгівлі людьми; узагальнено результати експериментального дослідження стану психологічного здоров'я зазначеної категорії дітей як основи проектування системи їх соціально-педагогічної реабілітації. Акцентується увага на виділенні основних показників психологічного здоров'я дітей: рівні особистісної та ситуативної тривожності, стану емоційного комфорту, прийняття себе, самооцінки, домагань та загальної адаптації, що може стати у нагоді

фахівцям, які працюють з дітьми, постраждалими від торгівлі людьми.

Ключові слова: психологічне здоров'я, показники, діти, постраждали від торгівлі людьми.

Костючек М. Ф. Диагностика состояния психологического здоровья детей, пострадавших от торговли людьми

В статье раскрыты сущность и составляющие психологического здоровья детей, пострадавших от торговли людьми; обобщены результаты экспериментального исследования состояния психологического здоровья указанной категории детей как основы проектирования системы их социально-педагогической реабилитации. Акцентируется внимание на выделении основных показателей психологического здоровья детей: уровне личностной и ситуативной тревожности, состояния эмоционального комфорта, принятие себя, самооценки, притязаний и общей адаптации, что может пригодиться специалистам, работающим с детьми, пострадавшими от торговли людьми.

Ключевые слова: психологическое здоровье, показатели, дети, пострадавшие от торговли людьми.

Kostyuchek M. F. Diagnostic of psychological health of children, victims of trafficking

The article examines the nature and components of psychological health of children, victims of trafficking, summarizes the results of experimental studies of psychological health of that category of children as design basis of their social and educational rehabilitation. Attention is accented on the selection of key indicators of psychological health of children: the level of personal and situational anxiety of emotional comfort, acceptance of self, self-esteem, harassment and general adaptation that can be useful for professionals who work with children, victims of trafficking.

Key words: mental health indicators, children, victims of trafficking.

Стаття надійшла до редакції 29.09.2012 р.

Прийнято до друку 26.10.2012 р.

УДК 37.013.42:615.2:615.015.6-053.6

Н. А. Литвинова

ОБГРУНТУВАННЯ СИСТЕМИ ПРОФІЛАКТИКИ ВЖИВАННЯ НАРКОТИЧНИХ РЕЧОВИН ПІДЛІТКАМИ ГРУПИ РИЗИКУ

Сьогодні все більше стає підлітків «групи ризику», які в силу певних обставин свого життя більше інших категорій схильні до негативних зовнішніх впливів з боку суспільства. В сучасних умовах